

ОСТАННІ НАДХОДЖЕННЯ

УДК 340.12 (477)

Копельців-Левицька Є., доцент кафедри правознавства,
соціології та політології Дрогобицького державного
педагогічного університету ім. І. Франка

Спільні та відмінні риси правової ментальності українського та російського народів (філософсько-правовий аспект)

Проведено порівняння основних рис правової ментальності українського та російського народів. Для ментальності українського народу, на відміну від ментальності народу російського, характерний індивідуалізм, поєднаний з ідеєю рівності, поваги до окремого індивіда та його свободи, гостре неприйняття деспотизму й абсолютної монархічної влади. Для обох народів, на думку автора, спільним є тільки релігія – православ'я.

Ключові слова: правова ментальність, український народ, російський народ, правосвідомість, закон, індивідуалізм, колективізм.

Проведено сравнение основных черт правовой ментальности украинского и российского народов. Для ментальности украинского народа, в отличие от ментальности российского народа, характерен индивидуализм, соединенный с идеей равенства, уважения отдельного индивида и его свободы, острое неприятие деспотизма и абсолютной монархической власти. Для обоих народов, по мнению автора, общим является только религия - православие.

Ключевые слова: правовая ментальность, украинский народ, русский народ, правосознание, закон, индивидуализм, коллективизм.

There was conducted the comparison of main features of Ukrainian and Russian peoples' legal mentality. The mentality of Ukrainian peoples, in contrast to the Russian one, is characterized by individualism combined with the idea of equality, respect to the separate individual and his freedom, acute non-acceptance of despotism and absolute monarch power. Both peoples according to the author are characterized by religion - Orthodoxy.

Key words: legal mentality, Ukrainian people, Russian people, legal awereness, law, individualism, collectivism.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що держава для забезпечення злагоди у суспільстві не може не враховувати у своїй діяльності, зокрема створюючи, змінюючи, припиняючи дію норм позитивного права, застосовуючи їх для вирішення повсякденних проблем суспільного життя, ментальні особливості правосвідомості титульної нації. Інакше, ці норми належно не сприйматимуться народом, залишатимуться у багатьох випадках декларативними, так би мовити, нежиттєздатними. С.С. Сливка дає перелік ментальних атрибутів в системі позитивного права, що виступають своєрідними структурними елементами правової ментальності українського етносу. До них відносять: «наявність захисту гідності людини; ставлення до влади; співвідношення форм власності; відродження історико-правових цінностей у національному праві; ступінь вмісту моральних норм у позитивному праві, існування взаємовигідних відносин з іншими державами, націями, що відображається на підсвідомому рівні в культурології національного права» [13, 187].

У зв'язку з останніми подіями в Україні спостерігається трансформація правової ментальності суспільства. Українці жваво дискутують з приводу таких політико-

правових проблем, як розширення повноважень територіальних громад, підвищення рівня обороноздатності у зв'язку із зовнішньою загрозою, реформування освіти та медицини та інших надзвичайно важливих реформ. Філософсько-правова наука також не повинна бути осторонь досліджень виявів ментальності народу у його правосвідомості, намагаючись знайти такі риси, що би були найбільш прийнятні для всіх національностей, які проживають на території нашої держави. Тому з огляду на останні події, які відбуваються в Україні, надзвичайно важливо з'ясувати спільне та відмінне у ментальності українського та російського народів.

Аналіз досліджень. У радянській і сучасній період деякі проблеми теми достатньо відображені у працях Р. Байніязова, В. Бачиніна, Ю. Борща, М. Гримич, І. Кресіної, С. Максимова, І. Мірчука, Ю. Оборотова, О. Овчинникова, С. Сливки, Яніва та ін.

Особливу лінію у дослідженні психології етносу проводили російські слов'янофіли, які наполягали на унікальності шляху розвитку російського народу, на так званій руській самобутності. До слов'янофілів належали: О. Хом'яков, П. Киреевський, С. Аксаков, К. Аксаков, Ю. Самарін. Значне місце проблемам російського етносу приділяють у своїх працях філософи В. Соловйов, М. Бердяєв, М. Данилевський, О.І. Гудзенко.

Мета дослідження з'ясувати спільні та відмінні риси правової ментальності українських та російських народів.

Виклад основного матеріалу. Україна як рубіжна держава протягом усієї історії зазнавала постійного впливу західної та східної культур. «З точки зору цивілізаційного виміру, правовідомість українського суспільства більше тяжіє до «західного» типу, але можна зафіксувати окремі риси й «східного» типу у собі риси обох культурно-історичних традицій і є міжцивілізаційним феноменом, такої позиції дотримується Ю. Оборотов [14].

Спробуємо з'ясувати, які ж риси правової ментальності є спільними та відмінними для України та Росії, за основу беремо правову ментальність титульних націй — українців та росіян.

У книжці М. Данилевського «Росія та Європа» розвинута ідея принципової протилежності Росії та Європи, а також охарактеризовано ментальність російського народу, в якій серед притаманних рис перше місце займають «уміння та звичка підкорятися» [8, 207]. В іншій роботі М. Данилевський провів порівняльну характеристику ментальностей російського та французького народів для обґрунтування необхідності самодержавства в Росії. Він дійшов висновку, що саме ментальності визначають ту чи іншу форму правління, і що російське самодержавство якраз найкраще відповідає ментальності російського народу [4, 163 — 166]. Така відповідність може бути пояснена, зокрема, тим, що публічно-правові інститути мають сильний зв'язок з ментальністю того народу, який розробив ідею цих інститутів, на відміну від приватно-правових інститутів, що можуть бути адаптовані до менталітету народу, який їх запозичує (детальніше про це див., наприклад: [2, 127]).

К. Леонтьєв згодом визнав, що книга М. Данилевського «Росія та Європа» справила на нього велике враження, і він також, услід за іншими слов'янофілами, написав про винятковість російського народу. Навіть між російським та українським народами, як вважав К. Леонтьєв, спільним є тільки православ'я [10, 118]. При цьому дослідник виявляв неймовірну зарозумілість щодо неросійських, у тому числі й українського, народів [6, 3].

І справді М. Костомаров вважав, що віра для давнього українця виконує нормотворну функцію і що саме з цієї причини вона є «однією з найважливіших умов

народного характеру». Вона пронизує духовну сутність українців і виражає їхню безумовну відданість волі Бога як нормотворчому Акту. «Віра для малоруса, — писав він, — предмет недоторканий: він не смів перевіряти її розумом... Причиною всього, що він бачить, що з ним трапляється, є Бог» [11, 55]. Навіть пояснення своїх бід — соціальних, економічних, політичних утисків від інших народів, українці шукали «в неісповідимих путях Божих», що виховало смиренне ставлення до труднощів і бід земного життя, формувало ненасильницьку тенденцію та довготерпіння.

О. Щедрін, розглядаючи етнічні особливості російської правосвідомості виділив такі її риси як: неповага до права, при цьому — схилення перед державою (її силою, але не суттю), неповага до самих себе та толерантність (терпимість) до інших народів, чужої сили тощо [15, 18]. Можна не погоджуватися з тим, що росіяни завжди толерантні до інших народів, однак те, що неповага до права є їх ментальною рисою, підтверджується й іншими вченими. Так, Б. Кістяківський у праці «На захист права» вказав на «притупленість правосвідомості російської інтелігенції та відсутність інтересу до правових ідей», що є наслідками «відсутності якого би то не було правового порядку у повсякденному житті російського народу» [9]. З цього приводу автор також наводить слова О. Герцена про те, що «правова незабезпеченість, яка здавна тяжіла над народом, була для нього свого роду школою. Кричуща несправедливість однієї половини його законів навчила його ненавидіти і другу; він підпорядковується їм як силі. Повна нерівність перед судом вбила у ньому будь-яку повагу до законності. Росіянин, якого він би не був звання, обходить або порушує закон всюди, де це можна зробити безкарно; і цілком так само чинить уряд» [9].

Тому зрозуміло, що у таких умовах ідеї громадянського суспільства, свободи людини, її прав (як їх розуміє західна правова доктрина) навряд чи могли бути адекватно сприйняті. Як вказує А. Белінков, «ці поняття чужі менталітету народу, який виробився в умовах ворожого оточення (адже поняття та ідеї ці приходять з культури країн, які суперничали з Росією у воєнному плані та є чужими їй у плані релігійному). Всі ці цінності сприймаються як такі тільки в обстановці стабільності, миру... По суті, менталітет росіян заснований на комплексі «взятої в облогу фортеці» (і не лише у воєнному, але й у релігійному плані), для якої вищевказані поняття не тільки зайві, але й шкідливі» [2, 106].

Р. Байніязов вказує на те, що для російської ментальності характерним є «традиціоналізм, колективізм, яскраво виражений антиіндивідуалізм, схильність надмірно ідеалізувати певні прояви життя. Разом з тим присутні прагнення до правди, добра, рівності, милосердя... етатизм, психологічна амбівалентність, слабкість індивідуального начала, протиставлення закону й ідеї правди, юридичного установлення та морального почуття та ін.» [1, 31, 32].

Специфічний відбиток на російську ментальність накладає також релігійне й етичне різноманіття Росії. Вказане виражається, зокрема, у прагненні росіян до справедливості. Її пошук, що показово, здійснюється більше у релігійних, «божих» законах, ніж у законах людських. Вже згаданий Р. Байніязов зазначає, що останні «не викликають у душі росіянина особливих позитивних почуттів й емоцій, бо в його уявленні (що стало ментальною установкою) у праві не можна знайти правду. Для нього право (закон) є скоріше інструмент державного примусу, своєрідна юридична «палка», яка має, головним чином, один кінець — кара, насилля, покарання, відповідальність. І менше за все закони держави виступають у вигляді гуманних, справедливих правових засобів захисту людини» [1, 32-33]

Згідно із результатами новітніх досліджень у ментальності російського народу

переважає «общинне» або «артільне» начало, що зумовлювалося необхідністю виживання у складних кліматично-географічних умовах лише великих патріархальних сімей, родових або общинних об'єднань. Відповідно, ментальність російської культури є характерною для так званого телурократичного типу (примат «общинного», «артільного начала», домінування матримоніальних відносин із відповідними традиціями примату інтересів держави). Як зазначає Т. Гетало, посилаючись на думку Д. Ліхачова, у російській ментальності домінує «хорове» самоусвідомлення, що має своїм наслідком таку рису як консервативність у всіх сферах життя [3, 8, 15 – 16].

Деякі інші наслідки впливу ментальності російського народу на правосвідомість його представників описав у дисертаційному дослідженні О. Щедрін. Він зазначає, що «етнічні особливості російської правосвідомості у сучасній Росії виражаються у державно-правовому нігілізмі, який домінує у всіх прошарках російського суспільства, духовній слабкості російського народу, відсутності національної єдності, національної гордості та потягу до відстоювання власних прав» [15, 8]. Причинами появи таких ментальних особливостей, на думку вказаного автора, виступають духовно-ідеологічні витоки, а саме: національно-родові дохристиянські віровчення, православне християнство; комуністична ідеологія; сучасна (пострадянська) дійсність. А крім того, на сучасну російську правосвідомість особливий вплив справляє складність, а іноді і неможливість реалізувати чи відстояти власні права законним способом; безкарність державних чиновників, які порушують права людини; відсутність державної ідеології [15, 8].

М. Астирев так конкретизує ці причини (дозволимо собі навести досить велику, але показову цитату): «Закон — давня зовнішня язичницька сила, роль закону у селянському житті подібна до грізних стихійних явищ природи: сенс його незрозумілий, але сила непереборна та тероризує все життя мужика. Закон у кращому випадку незрозумілий, а часто непідвладний як такий, що порушує інтереси, і обурливий як такий, що йде проти установлених і таких, що розвинулися у трудових прошарках понять совісті та честі. Закони ототожнюються з волею начальства. Народ знає тільки один закон — це те, що говорить і наказує начальство... Закон став атрибутом влади: влада і далі вселяє лише страх... закон в очах мужика — це щось грізне, неосяжне, таємниче, те щось, в ім'я чого начальство напускає страх, свариться, шмагає, вибиває недоїмки, засилає у Сибір, потрошить покійників... і т.д. і т.п. до нескінченності. «Зробити це за законом» означає, з погляду мужика, зробити так, щоби начальство залишилося задоволеним, не чіплялося би» [цит. за: 2, 105].

Тому об'єктивним видається висновок Р. Байніязова стосовно того, що російський правовий менталітет споконвічно відрізнявся негативним ставленням до законів держави. Ця його риса не змінилася і донині, набувши дещо інших форм, зумовлених перебудовою російської соціальної дійсності. «Повсюдне порушення правових приписів, приховане, а іноді відкрите нехтування правом, протидія здійсненню у життєвому просторі людей юридичних нормативів — все це та багато іншого є не що іншим, як проявом російським менталітетом жорсткого юридичного нігілізму, котрий умовно можна назвати правоаксіологічним» [1, 31-32].

Для ментальності ж українського народу, що сформувався на родючих чорноземах, у сприятливих для життя кліматично-географічних умовах, навпаки, характерний індивідуалізм, поєднаний з ідеєю рівності, поваги до окремого індивіда та його свободи, гостре неприйняття деспотизму й абсолютної монархічної влади. Відповідно, ментальність українського народу є характерною для так званого таласократичного

типу (примат індивідуалізму над колективізмом, домінування матримоніальних відносин із відповідними традиціями примату права) [5, 29].

Калиновський Ю.Ю. у своїй роботі проаналізовані типові ментальні настанови українства, що детермінують розвиток суспільної правосвідомості та які класифіковано на дві групи. До першої групи відносяться так звані «природні» характеристики: крайній індивідуалізм, перевага почуттєвого над інтелектом і волею, переважання особистих інтересів над загальнонародними й державними, небажання підкорятися органам державної влади, підозрілість до їх зміцнення, схильність до малих форм організації, критиканство, політична фракційність, отаманство, бунтарство, притупленні почуття громадянського обов'язку та ін. До другої групи ментальних установок, що їх спричинили століття підневільного стану України, входять психологічна мімікрійність, формалізм, комплекси «меншовартості» та «кривди» [7, 24].

Зазначимо, що сьогодні існує погляд, згідно з яким Україна первинно входила до духовного простору Європи, починаючи з часів Київської Русі та польсько-литовської доби, але Переяславська Рада, точніше, порушення її постанов, «вирвала» Україну із загальноєвропейського контексту та закріпила до іншої цивілізації, що вплинуло на правову ментальність українського народу. З такою думкою погоджується Р. Додонов, підтверджуючи ментальну близькість і співзвучність європейських і українського народів. Водночас він наголошує на необхідності звільнення від ілюзій щодо швидкості встановлення повної ментальної відповідності між ними. Адже наявність такого «співзвуччя» не дає підстав для тези про швидке відторгнення у сучасній ментальності нашого народу рис, притаманних ментальності народу російського. Імперський, а після нього і радянський періоди української історії не пройшли даремно для ментальності українського народу [5, 30-31].

Причини деформацій суспільної правосвідомості в Україні мають глибинний характер й обумовлені як історичним минулим нашого народу, так і трансформаційними процесами сьогодення. З історичної точки зору, негативний вплив на суспільну правосвідомість українства чинили авторитарні та тоталітарні режими керування, коли Україна не була самостійною державою. Так, у СРСР йшли дискусії про поступову зміну ролі права, його відмирання у безкласовому суспільстві, що обґрунтовувалося ліквідацією приватної власності й товарно-грошових відносин. Неповага до природних прав людини, зневажливе ставлення до індивідуальності, активна пропаганда «законності», що обумовлена класовими потребами, продовжували «традиції» Російської імперії та сприяли розвитку й вкоріненню тих деформацій суспільної правосвідомості, які є наявними у сучасному українському соціумі.

Такому підходу корелює твердження Ю. Римаренка про те, що занепад Київської Русі, знищення козацтва і гетьманату, запровадження кріпосництва за доби російської колонізації, ганебне рабство у радянський період перекрили європейський шлях розвитку України, що відповідав потребам менталітету нашого народу. «На традиційні українські психоповедінкові архетипи, — зазначає він, — було накладено «євразійську» матрицю світосприймання з абсолютною домінантою тотального підкорення за вертикаллю, котра сягала імперського центру. У створених з азійською жорстокістю алгоритмах життєдіяльності не було місця самодостатній особистості, яка відповідає за історію свого народу та власне життя. Українська етнокультурна ніша зазнала страшної руйнації, нівелювалися споконвічні чесноти (свободи, честі, гідності, сумління тощо)» [12, 68-69].

Що ж до прихильників євразійської концепції (І. Ісаєв, В. Синюков, Ю. Оборотов та інші), слід наголосити, що основна риса тюркської, тобто азійської державності полягає

у беззастережній покорі абсолюту. Власне ця риса й обумовила культурно-державне будівництво великоросів, але вона ж ментально відштовхувала українців. У цьому, зокрема, і спостерігається одна з відмінностей у ментальності українців і росіян.

Висновки. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано переважання у ментальності російського народу «общинного» начала, що зумовлювалося необхідністю виживання у складних кліматично-географічних умовах лише великих патріархальних сімей, родових або общинних об'єднань. Тому правова ментальність російського народу орієнтована на домінування колективних інтересів над приватними (особливо тих, які видаються за інтереси держави) і характеризується потягом до асиміляції інших народів. Притаманною рисою ментальності російського народу є також беззастережна покора вищому за соціальним статусом, так звані вміння та звичка підкорятися. З цією рисою пов'язаний і притаманний росіянам правовий нігілізм, і найбільш удача для Росії з погляду історії форма державного правління — самодержавство, — заснована на силі правителя (князя, царя, імператора) та культі його особистості.

На відміну від європейських держав, українські етнічні землі волею історичної долі були на роздоріжжі двох світів — Сходу та Заходу, у кожному з яких існували агресивні прагнення саме щодо цих земель. Тому український народ увібрав західні і деякі східні ментальні риси. Однак, для ментальності українського народу, на відміну від ментальності народу російського, характерний індивідуалізм, поєднаний з ідеєю рівності, поваги до окремого індивіда та його свободи, гостре неприйняття деспотизму й абсолютної монархічної влади. Волелюбність, демократизм, працьовитість і доброзичливість є органічними властивостями української ментальності. Благодатна природа, родючі землі, поміркований клімат сформували українця людиною самостійною, м'якою та добродушною.

Наведені риси свідчать, що будь-який тоталітарний, зокрема авторитарний, режим буде неприйнятним для нашого народу, сприйматиметься ним вороже та зумовлюватиме супротив. Жодне самодержавство чи інші форми необмеженого монархічного правління також не зможуть укорінитися у народі, оскільки передбачають покору, підпорядкування людині (правителю), а природна волелюбність, самостійність з такою покорою не зможе співіснувати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байниязов Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России / Р. С. Байниязов — Саратов: СЮИ МВД России, 2008. — 212 с.
2. Белингов А.В. Модернизация права в России : Теоретический анализ : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Белингов. — М.: Московская государственная юридическая академия, 1999. — 169 с.
3. Гетало Т.Є. Онтологія ментальності : Філософсько-культурологічний аналіз : автореф. дис... канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 / Т. Є. Гетало. — Харків, 1999. — 19 с.
4. Данилевський М.Я. Кілька слів із приводу конституційних прагнень нашої «ліберальної преси» / М. Я. Данилевський // Філософська і соціологічна думка. — 1992. — № 12. — С. 159 — 167.
5. Додонов Р.О. Соціально-філософський аналіз процесу формування та функціонування етноментальності : автореф. дис... доктора філософ. наук : спец. 09.00.03 / Р. О. Додонов. — К., 1999. — 36 с.
6. Долгов К.М. Восхождение на Афон. Жизнь и мирозерцание Константина Леонтьева / К. М. Долгов. — М. : Раритет, 1997. — 400 с.
7. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія: автореф. дис... доктора юрид. наук : спец. 12.00.12 / Ю. Ю. Калиновський. — Харків, 2010. — 36 с.
8. Кармин А.С. Основы культурологи : морфология культуры / А. С. Кармин. — СПб. : Издательство «Лань», 1997. — 512 с.

9. Кистяковский Б. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) / Б. Кистяковский [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://antology.igrunov.ru/authors/kistyak/pravo.html>
10. Крупник Л.О. Історія України : формування етносів, нації, державності : Навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. О. Крупник — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 216 с.
11. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров ; [упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай]. — К. : Либідь, 1994. — 384 с.
12. Римаренко Ю.І. Національний розвій України : проблеми і перспективи / Ю. І. Римаренко. — К. : Юрінком. — 1995. — 272 с.
13. Сливка С.С. Українська національна філософія права : антологічний ракурс / С. С. Сливка. — Львів : Воля, 2001. — 168 с.
14. Оборотов Ю.Н. Традиции и новации в правовом развитии : Монография / Ю. Н. Оборотов. — Одесса : Юридична література, 2001. — 160 с.
15. Щедрин О.Г. Этнические особенности русского правосознания : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.Г. Щедрин. / — Ростов н/Дону : Ростовский государственный университет путей сообщения, 2004. — 201 с.

УДК 378.011.3-051

Галдецька І. Г., доцент кафедри
іноземних мов НАВС, к.ю.н.

Організаційно-управлінська діяльність викладача вищого навчального закладу системи МВС України

Стаття присвячена проблемам вивчення особливостей особистості і діяльності викладачів на прикладі вищого навчального закладу системи МВС України. Конкретизація проблеми особистості і діяльності викладача вищого навчального закладу системи МВС України припускає розгляд декількох аспектів і приводить до необхідності теоретичного висвітлення змісту та її специфічної ролі в прогресивному розвитку професіоналізму викладача.

Ключові слова: викладач, правоохоронна діяльність, вищий навчальний заклад, МВС України, навчання, виховання.

Статья посвящена проблемам изучения особенностей личности и деятельности преподавателей на примере высшего учебного заведения системы МВД Украины. Конкретизация проблемы личности и деятельности преподавателя вуза системы МВД Украины предполагает рассмотрение нескольких аспектов и приводит к необходимости теоретического освещения содержания и ее специфической роли в прогрессивном развитии профессионализма преподавателя.

Ключевые слова: преподаватель, правоохранительная деятельность, высшее учебное заведение, МВД Украины, обучения, воспитания.

Article investigates the study of personality characteristics and activities of teachers in the example of the higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Concretization of the problem of personality and activity of the teacher of high school of the Ministry of Interior of Ukraine involves consideration of several aspects and leads to the necessity of theoretical coverage of content and its specific role in the progressive development of professionalism of teachers.

Keywords: teacher, law enforcement, higher education, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, training.